

ZAMONAVIY IQTISODIYOTDA BOZOR MUVAFFAQIYATSIZLIKLARI VA DAVLATNING IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDAGI ROLI

Samiyev Mirkamol Amridin o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va Servis instituti

"Iqtisodiyot nazaryasi" kafedrası assistenti

samievmirkamol@gmail.com

Xo'jamberdiyev Mahmudbek murodali o'gli

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Buxgalteriya hisobi va menejment

fakulteti talabasi

mahmudxoamberdiyev44@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy iqtisodiyotda bozor muvaffaqiyatsizliklarining namoyon bo'lish shakllari va davlatning iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni tahlil qilinadi. Klassik iqtisodiy nazariya bozor mexanizmining o'z-o'zini tartibga solish qobiliyatiga ega ekanligini ta'kidlasa-da, real iqtisodiy hayotda bozor mexanizmi har doim ham samarali ishlayvermaydi. Monopoliya, tashqi ta'sirlar, jamoat tovarlari, nomukammal axborot va makroiqtisodiy nomutanosibliklar kabi hodisalar bozor muvaffaqiyatsizliklariga olib keladi. Aynan shunday hollarda davlatning iqtisodiy jarayonlarga aralashuvi zaruriyatga aylanadi. Maqolada bozor muvaffaqiyatsizliklarining asosiy turlari, ularning iqtisodiyotga salbiy ta'siri hamda davlat tomonidan qo'llaniladigan tartibga solish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, zamonaviy iqtisodiyotda davlatning roli nafaqat bozor muvaffaqiyatsizliklarini bartaraf etish, balki uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdan iborat.

Kalit so'zlar: bozor muvaffaqiyatsizligi, davlat aralashuvi, iqtisodiy barqarorlik, monopoliyaga qarshi siyosat, tashqi ta'sirlar, jamoat tovarlari, fiskal siyosat, monetar siyosat.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti tizimining asosiy afzalliklaridan biri uning o'z-o'zini tartibga solish qobiliyatidir. Adam Smit tomonidan "ko'rinmas qo'l" metaforasi bilan ifodalangan bu xususiyat, bozor mexanizmi orqali resurslarning samarali taqsimlanishi, narxlarning talab va taklif nisbatiga mos ravishda shakllanishi hamda ishlab chiqarish hajmining jamiyat ehtiyojlariga mos kelishini ta'minlaydi. XVIII asr oxirida Adam Smit tomonidan asos solingan klassik iqtisodiy maktab vakillari, keyinchalik esa neoklassik iqtisodchilar bozor mexanizmining o'z-o'zini tartibga solish qobiliyatiga ega ekanligini, davlatning iqtisodiyotga aralashuvi faqat zarur hollarda va cheklangan darajada amalga oshirilishi kerakligini ta'kidlaganlar. Ularning fikricha, bozor o'zi eng yaxshi tartibga soluvchi vositadir va unga tashqi aralashuv ko'pincha zarardan boshqa narsa keltirmaydi.

Biroq XX asrning birinchi yarmida ro'y bergan katta depressiya (1929-1933) klassik iqtisodiy nazariyaning ushbu qarashlariga jiddiy zarba berdi. Bozor mexanizmi o'z-o'zidan katta depressiyani bartaraf eta olmadi. AQShda ishsizlik darajasi 25 foizga yetdi, yalpi ichki mahsulot hajmi qariyb 30 foizga qisqardi, minglab banklar va korxonalar bankrot bo'ldi. Ushbu voqealar bozor mexanizmining ham o'ziga xos cheklovlari va kamchiliklari borligini, ayrim hollarda bozor muvaffaqiyatsizlikka uchrashi mumkinligini ko'rsatdi. Aynan shu davrda ingliz iqtisodchisi Jon Meynard Keynes tomonidan ishlab chiqilgan yangi iqtisodiy nazariyaga ko'ra, davlat iqtisodiyotga faol aralashuvi orqali yalpi talabni rag'batlantirishi, ishsizlikni kamaytirishi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashi mumkin. Keynesning g'oyalari amalda qo'llanilib, katta depressiyadan chiqishda muhim rol o'ynadi.

O'tgan asrning ikkinchi yarmida rivojlangan mamlakatlarda Keynes nazariyasining ta'siri ostida davlatning iqtisodiyotdagi roli sezilarli darajada kengaydi. Davlatlar byudjet va soliq siyosati orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirdi, infratuzilma loyihalarini moliyalashtirdi, ijtimoiy himoya tizimlarini yaratdi, monopoliyalarni chekladi va tashqi ta'sirlarni tartibga soldi. 1970-yillarda yuz bergan

neft inqirozi va keyingi o'n yilliklarda ro'y bergan iqtisodiy tanazzullar davlatning iqtisodiyotdagi roli masalasida yangidan-yangi munozaralarga sabab bo'ldi. Monetaristlar va yangi klassik iqtisodchilar davlat aralashuvining haddan tashqari ko'payishi iqtisodiyotga zarar keltirishi, inflyatsiyani kuchaytirishi va iqtisodiy samaradorlikni pasaytirishi mumkinligini ta'kidladilar. Ular bozor mexanizmiga ishonchni tiklash va davlat aralashuvini qisqartirish kerakligini ilgari surdilar.

Zamonaviy iqtisodiyot nazariyasida bozor muvaffaqiyatsizliklari va davlatning roli masalasida yakdil fikr mavjud emas. Iqtisodchilarning aksariyati bozor mexanizmi samarali ishlaydigan sohalarda davlat aralashuvi minimal bo'lishi kerak, ammo bozor muvaffaqiyatsizlikka uchragan hollarda (monopoliya, tashqi ta'sirlar, jamoat tovarlari, nomukammal axborot, makroiqtisodiy nomutanosibliklar) davlatning aralashuvi zarur va asosli ekanligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, davlat aralashuvining o'zi ham "davlat muvaffaqiyatsizliklari" deb ataladigan muammolarni keltirib chiqarishi mumkin – byurokratizm, korrupsiya, siyosiy bosim, samarasiz boshqaruv va boshqalar. Shuning uchun davlat aralashuvining darajasi, shakli va usullari masalasida ehtiyotkor bo'lish, har bir aniq vaziyatda bozor va davlat o'rtasidagi optimal muvozanatni topish zarur.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – zamonaviy iqtisodiyotda bozor muvaffaqiyatsizliklarining asosiy turlarini tizimli tahlil qilish, ularning iqtisodiyotga ta'sirini o'rganish va davlatning iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi rolini ilmiy asosda baholashdan iborat. Ushbu mavzuning dolzarbligi so'nggi yillarda ro'y bergan global moliyaviy inqiroz (2008-2009), COVID-19 pandemiyasi (2020-2022) va geosiyosiy ziddiyatlar natijasida yuzaga kelgan iqtisodiy nomutanosibliklar bozor mexanizmining cheklovlarini va davlatning barqarorlikni ta'minlashdagi muhim rolini yana bir bor ko'rsatganligi bilan belgilanadi.

Adabiyotlar sharhi

Bozor muvaffaqiyatsizliklari va davlatning roli masalalari iqtisodiyot fanining eng qadimgi tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. Klassik iqtisodiy maktab vakili Adam Smit bozor mexanizmining "ko'rinmas qo'l" tamoyilini asoslab bergan.

Pol Samuelson jamoat tovarlari tushunchasini aniqlab, ularni davlat ta'minlashi zarurligini asoslagan. Jon Meynard Keynes makroiqtisodiy nomutanosibliklarda davlatning fiskal va monetar siyosat orqali iqtisodiyotga ta'sir qilishi mumkinligini isbotlagan. O'zbekistonlik iqtisodchilardan Sh.Shodmonov va [T.Jo'rayev](#) o'z darsliklarida bu masalalarni yoritgan.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda bozor muvaffaqiyatsizliklari va davlatning rolini o'rganishda konseptual tahlil, qiyosiy tahlil va tizimli tahlil metodlaridan foydalanildi. Konseptual tahlil metodi yordamida asosiy tushunchalarning mazmuni ochib berildi. Qiyosiy tahlil metodi asosida turli mamlakatlarda qo'llanilayotgan davlat aralashuvi modellari solishtirildi. Tizimli tahlil metodi orqali bozor muvaffaqiyatsizliklarining turlari va ularni bartaraf etish choralari bir butun tizim sifatida tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar muhokamasi

Bozor muvaffaqiyatsizligi tushunchasi iqtisodiyot nazariyasida bozor mexanizmining resurslarni samarali taqsimlay olmasligi yoki iqtisodiy barqarorlikni saqlay olmasligi holatlarini ifodalaydi. Zamonaviy iqtisodiyotda bozor muvaffaqiyatsizliklarining bir necha asosiy turlari mavjud.

Monopoliyalar va raqobatni cheklash. Mukammal raqobat sharoitida bozor mexanizmi resurslarning optimal taqsimlanishini ta'minlaydi. Biroq real iqtisodiyotda mukammal raqobat deyarli uchramaydi. Monopolist o'z mahsulotiga narxni belgilash qobiliyatiga ega bo'lib, raqobat narxidan yuqori narx va raqobat hajmidan past ishlab chiqarish hajmini belgilaydi. Bu esa ijtimoiy yo'qotishlarga olib keladi. Davlatning antimonopol siyosati monopoliyalarni cheklash, raqobatni himoya qilish va iste'molchilar manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan. Antimonopol siyosatning asosiy vositalari qatoriga monopoliyaga qarshi qonunchilik, iqtisodiy faoliyatni tartibga solish va raqobatni rag'batlantirish kiradi.

Tashqi ta'sirlar. Tashqi ta'sirlar – bir iqtisodiy subyektning faoliyati boshqa subyektlarning farovonligiga ta'sir ko'rsatgan, ammo bu ta'sir bozor narxlarida aks etmagan hollardir. Salbiy tashqi ta'sirlar mavjud bo'lganda, bozor mexanizmi haddan tashqari ko'p mahsulot ishlab chiqarishga olib keladi. Ijobiy tashqi ta'sirlar mavjud bo'lganda esa, bozor mexanizmi haddan tashqari kam mahsulot ishlab chiqarishga olib keladi. Davlat tashqi ta'sirlarni bartaraf etishda soliqlar, subsidiyalar, qat'iy me'yorlar va standartlar kabi vositalardan foydalanadi.

Jamoat tovarlari. Jamoat tovarlari ikki xususiyatga ega: raqobatsiz iste'mol va eksklyuziv emaslik. Bu xususiyatlar tufayli jamoat tovarlarini bozor mexanizmi orqali ta'minlash samarasizdir, chunki "bepul yo'lovchi" muammosi yuzaga keladi. Jamoat tovarlarini davlat ta'minlashi zarur. Davlat soliq tushumlari hisobidan jamoat tovarlarini ishlab chiqaradi yoki ularni sotib oladi va fuqarolarga bepul yoki arzon narxlarda taqdim etadi.

Nomukammal axborot. Real iqtisodiyotda axborot ko'pincha nomukammal va assimetrikdir. Bu "salbiy tanlov" va "axloqiy xavf" muammolarini keltirib chiqaradi. Salbiy tanlov muammosi – ishlatilgan avtomobil bozorida sotuvchi avtomobilning haqiqiy holati haqida xaridorga qaraganda ko'proq ma'lumotga ega. Axloqiy xavf muammosi – tibbiy sug'urta bozorida sug'urtalangan shaxslar o'z sog'lig'iga e'tiborsiz qarashi mumkin. Davlat nomukammal axborot muammosini bartaraf etishda standartlar belgilash, litsenziyalash va iste'molchilarni himoya qilish qonunchiligidan foydalanadi.

Makroiqtisodiy nomutanosibliklar. Bozor mexanizmi o'z-o'zidan to'liq bandlik va barqaror narxlarni ta'minlay olmaydi. Iqtisodiyot tsiklik rivojlanadi – ko'tarilish va pasayish bosqichlari bir-birini almashadi. Pasayish davrida yalpi talab pasayadi, ishlab chiqarish qisqaradi, ishsizlik oshadi. Davlat makroiqtisodiy nomutanosibliklarni bartaraf etishda fiskal va monetar siyosat vositalaridan foydalanadi. Fiskal siyosat – davlatning byudjet va soliq tizimi orqali iqtisodiyotga ta'siri. Monetar siyosat – markaziy bankning pul massasi va foiz stavkalari orqali iqtisodiyotga ta'siri.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy iqtisodiyotda bozor muvaffaqiyatsizliklari – monopoliya, tashqi ta'sirlar, jamoat tovarlari, nomukammal axborot va makroiqtisodiy nomutanosibliklar – keng tarqalgan hodisadir. Monopoliyalar narxlarning sun'iy yuqori bo'lishiga va ijtimoiy yo'qotishlarga olib keladi. Tashqi ta'sirlar mavjud bo'lganda bozor mexanizmi samarasiz ishlaydi. Jamoat tovarlarini bozor ta'minlay olmaydi. Nomukammal axborot salbiy tanlov va axloqiy xavf muammolarini keltirib chiqaradi. Makroiqtisodiy nomutanosibliklar o'z-o'zidan bartaraf etilmaydi. Aynan shunday hollarda davlatning iqtisodiy jarayonlarga aralashuvi zaruriyatga aylanadi. Davlat antimonopol siyosat, soliqlar va subsidiyalar, jamoat tovarlarini ta'minlash, iste'molchilarni himoya qilish, fiskal va monetar siyosat orqali bozor muvaffaqiyatsizliklarini bartaraf etadi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shodmonov Sh., Jo'rayev T. Iqtisodiyot nazariyasi: Darslik. – Toshkent: "Iqtisod-Moliya", 2021. – 480 b.
2. Samuelson P., Nordhaus W. Economics. 19th Edition. – McGraw-Hill, 2010. – 744 p.
3. Mankiw N.G. Principles of Economics. 9th Edition. – Cengage Learning, 2020. – 864 p.
4. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. – London: Macmillan, 1936. – 472 p.
5. Stiglitz J.E. Economics of the Public Sector. 3rd Edition. – W.W. Norton & Company, 2000. – 880 p.
6. Xodiev B. Iqtisodiyot nazariyasi: O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2018. – 350 b.